

امیر علیشیر نوایی

یکی از رجال نامی و دانش گستر و هنردوست قرن نهم هجری امیر نظام الدین علیشیر نوایی است که در روز هفدهم ماه رمضان المبارک سال ۸۴۴ قمری برابر با شانزدهم ماه مه سال ۱۴۳۹ میلادی در شهر هرات پابصره وجود گذاشت و پاردای نوای نازندان را مولد اودانستماند .

امیر علیشیر اصلا از بزرگراذگان جغتائی است که از روزگار کودکی با سلطان حسین میرزا بایقرا دوست و همدرس بود و پس از آنکه ابوالغازی سلطان حسین بایقرای گورکانی (۸۷۵-۹۱۱ هـ) پادشاهی یافت بدربار او راه جست و یکی از بهترین معتمدان یا نفوذ و مشاوران و نزدیکان وی گردید و از طرف سلطان حسین میرزا بمنصب مهرداری و پیشکاری و وزارت سرفراز شد و در اثر حسن درایت و کمالات معنوی و صفات ممتازه از طرف سلطان بالتاب اعتمادالملك والدوله و رکن السلطنه ملقب گردید .

در این زمان ارباب ذوق و هنر از هر شهر و ناحیتی بدربار سلطان حسین روی آوردند و از حمایت آنان برخوردار شدند و آثاری جاودانی بگنجینه هنر و ادب ایران افزودند .

برهان الدین عطاءالله رازی شاعر معاصروی تاریخ تفویض وزارت و سمت مهرداری سلطنتی امیر علیشیر را در شهبان سال ۸۷۶ هجری در قطعه‌ای چنین سروده است:

میر فلک جناب علیشیر کز فلک
عاجز بود زدک کمالات او خرد
دیوان نشست آخر شعبان بداد عدل
ازلطف شاه عادل الحق چنین سزد
چون مهرزد بدولت سلطان روزگار
تاریخ شد همین که : (علیشیر مهرزد)

۸۷۶

امیر علیشیر نوائی در زمستان سال ۸۹۲ هجری بحکومت دارالفتح
استرآباد منصوب شد این ایالت زرخیز و سرسبز در آن روزگاران از نقاط
آباد و وسیع کشور ایران بود .

برهان‌الدین رازی درباره تاریخ تفویض حکومت استرآباد بوی چنین

گوید :

آن میر نظام دین که دارد اوصاف برون ز حد تقریر
چون کرد قبول باز امارت تاریخ شدش (امارت میر)

۸۹۲

نوائی پس از اندک زمانی از آن سمت استعفا داد و بامورادبی و انجام
کارهای خیر و خدمات عمومی پرداخت و بمات عدم توجه بامور دنیوی و علاقه
فراوان بممران و آبادی اقدام به بنیاد و مرمت و تعمیر بسیاری از مساجد
ومدارس و کاروانسراها و صومعه‌ها و معابر و پلها و مزارات پرداخت و از
این طریق آثار خیری از خویش بجای گذاشت که تعداد این اماکن را تا
۳۷۰ باب نوشته‌اند و باین ترتیب در زمان وی موقوفات زیادی در نواحی
خراسان و عراق و فارس ایجاد شد که در دوران حکومت صفویه گسترش فوق-
العاده یافت - از جمله این آثار خانقاهیست که بامروی در سال ۸۸۷ قمری
بناشده . شاه حسین کامی ماده تاریخ بنای این خانقاه را چنین میگوید :

هر کس که درین بقعه مکان حاصل کرد

گویا که بهشت جاودان حاصل کرد

تاریخ بنای آن اگر میطلبی

از : ساکن خانقه ، توان حاصل کرد

۸۸۷

میر عطاء الله صاحب تصنیف عروضی درباره تاریخ اتمام و افتتاح مدرسه هرات در ششم ماه رجب المرجب سال ۸۹۱ قمری این قطعه را گفته است:

چون مدرسه ساخت میر با علم و ادب

فرمود مرا افساده اهل طلب

چون در ششم ماه رجب کرد اجلاس

تاریخ طلب از « ششم ماه رجب »

۸۹۱

درباره تعمیر و تکمیل بنای مسجد جامع هرات که باشاره امیر علی شیر در سالهای ۸۹۵ و ۸۹۷ و ۹۰۰ و ۹۰۴ هجری انجام پذیرفته ماده تاریخهای دیگری سروده اند .

امیر علی شیر از بانیان صحن کهنه روضه منوره حضرت ناهن الانمه علیه السلام است که بسال ۸۷۲ هجری ساخته شده و وصل بکنبد مطهر است نصف دیگر بنای این صحن بفرمان شاه عباس بسال ۱۰۱۰ هجری اتمام یافته است .

ایوان طلای صحن عتیق آستان قدس رضوی که در شمال غربی حرم مطهر قرار گرفته و شامل پنج غرفه مقرنس فوقانی و چهار در ورودی تختانی است بدستور امیر علی شیر نوائی در سالهای ۸۷۵ تا ۸۸۵ بنا شده و کتیبه های آن در زمان گورکانیان نوشته شده و بعدها قسمتی از کاشیهای معرق آن افتاده که احتیاج بمرمت پیدا کرده و در سال ۱۰۸۵ هجری بخط زیبای محمد رضای امامی اصفهانی خطاط و خوشنویس نامی مجدداً نوشته شده است .

دیگر از اقدامات نوائی در مشهد آوردن آب چشمه گل سب از ۴۸ کیلومتری مشهد بشهر بوده که در زمان شاه عباس بزرگ کار آن با تمام رسید .

امیرعلیشیر همچنین موقوفاتی برای انجام امور خیریه تعیین کرده و وقفنامه‌ای نیز بسال ۸۹۶ هجری بدین منظور نوشته است .

نوائی سیاستمداری ادب دوست و هنرپرور و شاعری ذواللسانین بود، در زمان او هرات مرکز شعرا و خطاطان و هنر دوستان و موسیقی دانان و قصه سرایان و پهلوانان بود .

وی در شعر فارسی «فانی»، «گاهی» و «فنائی» تخلص میکرد و در ترکی جفتائی نیز شاعری بی‌مانند بود و به «نوائی» متخلص بود .

دیوان اشعار فارسی او را شش هزار بیت نوشته‌اند ولی اشعار این دیوان بیشتر سست و ضعیف است .

هیچ مثنوی مفصل بنامهای : لیلی و مجنون ، فرهاد و شیرین ، سد سکندری ، تحیة الابرار و سبعة سیاره بشیوه خمسة نظامی ترکی جفتائی سروده است .

پیش از این نظم و نثر ترکی در میان سخنوران رونق نداشته است ولی در زمان تیموریان خاصه امیرعلیشیر اشعاری باین زبان سروده شد و کتبی تألیف گردید .

خمسه ترکی میرعلیشیر نوائی را عبدالرحمن جاهی در مثنوی «خرد نامه اسکندری» ستوده است در آنجا که میگوید :

بترکی زبان نقشی آمد عجب که جادودمان را بود هرب
 ببخشد بر فارسی گوهران بنظم دری در نظم آوران
 که گر بودی آن هم بلفظ دری نماندی مجال سخن گستری
 بمیزان آن نظم معجز نظام «نظامی» که بودی و خسرو» کدام؟

نگارنده این سطور در فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی بیک نسخه خطی از دیوان امیرعلیشیر نوائی برخوردیم که بخط نستعلیق نظام الدین سلطانهلی بن مهدی ملقب به «قبلة الكتاب» و «زبدة الكتاب» نوشته شده که دارای ۱۸۸ برگ است .

نسخه‌های دیگر از دیوان نوائی در هوزه «متروپولیتن» نیویورک موجود

است که آن هم بخط خوشنویس مشهور دربار سلطان حسین میرزا بايقرا یعنی همین سلطانعلی مشهدی «سلطان الخطاطین» است که در سال ۹۰۵ هجری نوشته شده .

امیرعلیشیر که او را میتوان بانی مکتب ادبی هرات دانست در بزرگداشت مقام سخنوران و هنرمندان اهتمام وافی داشت وی همچنین دارای کتابخانه مهمی حاوی کتابهای نفیس و نسخه های نایاب از خطاطان شهیر بود که نقاش و خطاط دانشمندی بنام مولانا حاج محمد ذوفنون ریاست کتابخانه او راه داده دار بوده است .

این کتابخانه همچنین مرجع استفاده خواند میرمورخ نامی عصر وی بود کتابخانه مدرسه نظامیه نیز باهتمام نظام الدین امیرعلیشیر تأسیس شده است.

در این دوره نسخه های نفیس و زیبایی بدست خطاطان هنرمند و خوش ذوق نوشته شده و باین ترتیب مجموعه های بدیع و با ارزشی بوجود آمد که هنوز هم بسیاری از آنها از شاهکاری هنری جهان بشمار میرود از جمله این نقاش هنری شاهنامه بایسنقری است .

یکی از نقاشان و مصوران این زمان استاد کمال الدین بهزاد است که نقاشی بی نظیر و خوشنویسی صاحب ذوق بود که باین ترتیب امیر نظام الدین علیشیر مورد توجه خاص سلطان حسین قرار گرفت و همین تشویق و ترغیب ها موجب شد که وی را در هنر نقاشی و صورتگری با سلوپی بدیع از نوادروزگار سازد و فرمان کتابداری کتابخانه همایونی در ماه جمادی الاول سال ۹۲۸ هـ بنام وی صادر گردد .

امیرعلیشیر خود را مرید و شاگرد جامی میدانسته و سر ارادت بوی سپرده و بهدایت جامی بسلسله مشایخ نقشبندیه پیوست ، نوائی قصیده مفصلی بنام «تحفة الافکار» در ستایش جامی سروده که از قصیده « دریای ابرار » شیخ فریدالدین عطار نیشابوری تتبع کرده و چند بیت آن چنین است :

آتشین لعلی که تاج خسروان را زیورست
 اخگری بهر خیال خام پختن در سرست
 قید زینت مسقط فرو شکوه خسروی ست
 شیر زنجیری زشیر بیشه کم صولت تراست
 مرد را يك منزل از ملك ففا دان تا بقا
 مهر را يك روزه راه از باختر تا خاورست
 میر علیشیر این رباعی را هم پس از بازگشت جامی از سفر حجاز ضمن
 نامه ای برای او فرستاد ؛
 انصاف بده ای فلك مینا فنام زین زهر دو کدام خوبتر کرد خرام ؟
 خورشید جهانتاب تو از جانب صبح یاماه جهانگرد من از جانب شام ؛
 جامی در جواب وی نامه ای مفصل نوشت و این رباعی را هم برای
 او فرستاد :

با كلك تو گفت نامه کای گاه خرام
 صد تحفه خوش به روم آورده زشام
 گر پای تو در میان نباشد نرسد
 مهجوران را ز جانب دوست پیام
 پس از آنکه جامی بسال ۸۹۸ هجری جهان را وداع گفت امیرعلیشیر
 ترکیب بند مفصلی در رثای وی سرود شامل هفت بند و هفتاد بیت که باین بیت
 آغاز می شود :

هر دم از انجم چرخ جفای دگرست

هر يك از انجم او داغ بلای دگرست

و همچنین در کتاب «خمسة المتحیرین» که آنرا پس از مرگ دوست
 شاعر و گرامی خود جامی نوشته خود را در مرگ وی صاحبزادانسته و شرح
 حال جامی را در آن کتاب برشته تحریر در آورده است .

این قطعه را نیز امیر علیشیر نوائی در تاریخ وفات جامی دوست و مرشد خود سروده است :

گوهر کان حقیقت در بحر معرفت

کو بحق واصل شد و دردل نبودش ما سواه

کاشف سر الهی بود بیشک زان سبب

گشت تاریخ وفاتش و کشف اسراراله ،

که بحساب ابجد برابر با سال ۸۹۸ هجری خواهد شد .

نوائی به «مولانا محمد» برادر عبدالرحمن جامی که مردی دانشور و

ادیب بود ادرات میوزید و شرح احوال او را نیز در کتاب «مجالس النفاث»

نوشته و این رباعی را هم بنام وی ذکر کرده است :

این باده که من بی تو بلب میآرم

نیسی از پی شادی و طرب میآرم

زلف سیه تو روز من کرده سیاه

روز سیه خویش شب میآرم

و همچنین پس از درگذشت صفی‌الدین محمد فرزند دوم عبدالرحمن

جامی که بسال ۸۸۰ هجری درگذشته امیر علیشیر تعزیت نامه ای در چهار

کلمه (بقای حیات شما باد) که حاوی ماده تاریخ وفات اوست بجامی

فرستاد .

امیر علیشیر که خود نوازنده ای ماهر و نقاشی زبردست بود بارباب

هنر و نقاشان توجه خاص داشت .

توجه و حمایت سلاطین تیموری خاصه سلطان حسین و وزیر دانشمند

وی نسبت شعرا و ادبا و صاحبان هنر موجب رواج شعر و ادب و فرهنگ در

ایران و کشورهای همجوار گردید .

از جمله خطاطان و نقاشان و موسیقی دانان و پهلوانانی که از حمایت

آنان برخوردار بودند میتوان مروارید کرمانی . استاد کمال الدین بهزاد

نقاش و خطاط ، سلطانعلی مشهدی ، شاه مظفر ، قول محمد ، حسین عودی ،

شیخ نائی و پهلوان محمد ابوسعید را که از موسیقی دانان و پهلوانان آن

زمان میباشند نام برد .